

Markója Csilla

A MEGSÉRTETT OTTHON LAKÓI

A DERKOVITS-OLVASÓKÖNYV ELÉ

„A műalkotás... egy küzdelmes szerelmi ölelés az én és a nem-én közt...”

Lesznai Anna naplójegyzése, 1923

Derkovits Gyula végigküzdötte az egész életét, de mintha épp ezzel, amit Lesznai Anna a művészi küzdelmek legnagyobbikának tartott, sosem lett volna gondja. Küzdött a háborúban, küzdött az ott szerzett tüdőbajjal, a béna kezével, az életben maradásért, a büszkeségével, küzdött a kifejezés eszközeiért, küzdött a hatóságok, a társadalmi igazságtalanságok ellen, de az *én* és a *nem-én* oly magától értetődően simult, olvadt össze művészetében, ahogy talán senkiében kortársai közül. Amikor a műveire nézünk, ez a magától-értetődés, ez az alkotói biztonságérzet hat ránk a leginkább, akkor is, ha közben kompozíciói intellektuális minőségeit, különös egyensúlyi játékeit, vagy éppen felfogása korszerű monumentalitását, kifinomult színvilágát dicsérjük. Nadas Péter írta róla, hogy azért kivételes jelenség a magyar látás történetében, mert szinte egyedülként „szabadságotla individualitását”, a szociális érzékenységet avatva kizárólagos témájává.¹ A szabad individuum szabadságolása kötődést, feltétel nélküli azonosulást, közösségvállalást jelent. De nem csupán a *másikkal*, a *sociétassal*, hanem a Lesznai által emlegetett *nem-énnel* is. Felelősségvállalást az individuumon innen és túl. Felelősséget az otthon animális melegéért és a munka hideg, huzatos fennsíkjaiért. A társunkért a szerelemben és a társainkért a társadalomban. Innét a (mindenkori) közösségvállalás azonnali transzcendenciája, melyet már a korai, expresszionista Derkovits-művek méltatói is észrevettek, amikor „szenvéddéssel teli, proletár módra hívőnek” nevezték.² Talán mert a seb, amit az első világháborúban szerzett, mindenki sebe volt, a trauma mindenki traumája. Sértettségé túlnőtt osztályáén. Kortársai azonnal felismerték e sebesülés szimbolikus voltát, e sértettség általános érvényét. Visszatérő motívum a korabeli sajtóban Derkovits tökéletes érzelmi azonosulása a „megalázottakkal és megszorítottakkal”, s mélyen az osztályellentétek alatt erre a címre Trianon óta egy ország formálhatott igényt. Ez

¹ „De ugyanilyen kivételesnek mondható Batthyány és Derkovits, akik viszont kizárólagos témájukká avatják a szociális érzékenységüket. Szabadságotla individualitásukat, s ilyen értelemben kivételesek a magyar látás történetében. Édes mindegy, hogy ezt arisztokrataként teszik-e vagy proletárként.” Nadas Péter: Kieselbach. 2000, 2013. április, 38.

² Vö. H. Menkes a Weihburg Galéria katalógusához írt előszavával. Ld. jelen számunkban, Hessky Orsolya fordításában.

lehet az egyik magyarázata annak, amire csak most, a Derkovits-kutatás legújabb fázisában derült fény, hogy az alig másfél évtizedig alkotó, fiatalon elhunyt művész korabeli fogadtatása meglepően gazdag és szinte egyhangúan pozitív volt, beleértve a jobboldali sajtó reflexióit is. Műveit pedig a polgári műgyűjtés kiemelkedő alakjai keresték és vásárolták. Észrevették és értékelték a kvalitást, az állhatatosságot, az önfejlesztés kemény munkáját és a kései művek lenyűgöző letisztultságát. Derkovits Gyula 40 évesen, 1934. június 18-án hunyt el, a rossz életkörülményektől és tüdőbajtól legyengült szervezetét influenza támadta meg. Éhen halt, veszni hagyták, kiáltotta akkor vádlón az újságírók nagy része, s nem csupán a bulvárszenzáció reményében. Ahogy József Attila esetében, a pör a társadalmi berendezkedés kritikájává vált. De rögtön akadtak olyanok is, akik csírájában próbálták elfojtani a „Derkovits-legendát”, s arról beszéltek, hogy a művész gondolai nagy részét sértett és gyanakvó természetének köszönhette. Ám a legenda szívósan tartja magát. Derkovits felesége, akit mindenki csak Dombai Vikiként ismert (nevét y-nal írták a hivatalos iratokban), az ötvenes években megjelentetett *Mi ketten* címmel egy nem kevésbé tendenciózus visszaemlékezést, ami mostanáig szinte egyedüli primér forrása volt a Derkovits-kutatásnak. Pedig már a művész halála másnapján megindult élete és műve fölött a párbeszéd, mely olykor heves kultúrpolitikai vita formáját öltötte, s évtizedeken át ívelve máig tart. A megsértett otthon lakói³ nem csupán a kilakoltatott Derkovits és mindhalálig hű felesége. A megsértett otthon lakói mi magunk vagyunk. A megsértett otthon – Magyarország.

A korabeli recepcióban az egyik legmeglepőbb momentum talán, hogy Kassák Lajos „sebeit nem takargató proletárnak”, „vérig sértett rabszolgának” nevezte. „Mint művész, a legfanatikusabbak és legigényesebbek közé tartozott, mint ember azonban nem tudta levetni a proletársors örökségét, pszichikai gátlásai megakadályozták az anyagi érvényesülésben és társasági sikerekben. Milyen kegyetlen átok rajtunk ez az örökség! S akiben nincs meg a kellő eruptív, dinamikus erő, az könnyen úgy járhat közülünk, mint Derkovits, akit ezek a »lelki hemmungok« utóbb már kísértésbe vittek. Az osztálytudat osztálygöggé alakult át benne, azt mondhatnám, gettóember lett belőle, aktivitása passzivitássá komorodott s ki tudja ezt az állapotot nem-e az önmeghasonlás követte volna.”⁴ Árulkodó momentum Kassáknál az „ő” és a „mi” váltakozó használata: az eltávolítás és az azonosulás jár így vitustáncot. S a festő elutasítása mögött az osztályában való csalódás is megbújhatott. Derkovits Gyula azonban az „én”-t gond nélkül azonosította a „mi”-vel. Épp ebben állt az ereje, ebben a totális azonosulásban. Innét mérte fel a „nem én” lehetőségeit, rá szabott adottságait. Nem az akolmelegből, éppen nem. A „mi” az ő esetében inkább kényszerült a világvégi, üres vályúkhöz. Talán azért is élhette az életüket és hallhatta

³ „...a világot két részre szabó ajtókeret egyik oldalán a kiszolgáltatottak, a megsértett otthon lakói, másikon a durva erőszak uralma.” Körner Éva: *Derkovits Gyula*. Budapest, 1968. 216.

⁴ Kassák Lajos: Derkovits Gyula emlékére. *Nyugat*, 1934. nov. 16. XXVII. évf. 22. sz. 488–493. A szöveget ld. Tímár Árpád összeállításában: Derkovits Gyula művészi pályafutásának sajtóviszhangja 1934–1937. *Enigma*, 2013, no. 75.

a halálukat, ahogy Fülep Lajos állította, mert a proletáriátussal éppoly távoli kapcsolatot ápolt, mint az emberiség bármely más részével. Köztük élt, kiválasztotta őket, a szenvedőket, mert sebeikben a magáéra ismert, de megmaradt szemlélőnek. Kassák viszont egy volt közülük, ismerte, agitálta, tanította védenőit, a konkrét csoportokat, a konkrét személyeket. És végül ő lett az, aki „meghasonlott”. Oly sok, a munkásság kulturális felemelésének szánt év után épp 1934-ben így írt az „őstehetségek” kiállításáról: „hogyan viszonylanak ezek a paraszt-festők az ipari proletáriátus művészi próbálkozásaihoz? Semmi közük egymáshoz, annál az egyszerű oknál fogva, mert az ipari proletáriátus ezidő tájt jóformán semmiféle művészi képességgel nem rendelkezik. A proletártömegek az élet külső ellentmondásainak olyan erős befolyása alatt állanak, hogy hiányos kulturáltságuknál, bizakodó érzés és alkotásra kényszerítő belső erő hiányában komolyabb produkcióra képtelenek. [...] A paraszt szeretettel, megbecsüléssel, sőt áhítattal áll benne a világban, a városi proletár közbömbös megadással túri sorsát, vagy tudatos gyűlölettel telített. Vannak, akik ezt a gyűlöletet termékenyítő erőnek tartják, nekem az a véleményem, hogy a gyűlöletérzésből alkotó tevékenység nem születhetik meg. A gyűlölet rombol, a művészet pedig épít. Minden művészi tevékenységnek az egység, a szintézis a célja. Ha azt mondtam, a városi munkásság művésziellen, olykor művészetellenes életszemléletének a kulturálatlansága az oka, – ezzel egyben nem mondom azt is, hogy a parasztság, mivel a művészi tevékenységre hajlamos, kulturáltabb a városi munkásnál. Szó sincs róla. Hiszen tudjuk, a városi munkásság tömegeiben sokkal kisebb az analfabetizmus, mint a parasztságnál. A komoly elméleti tudás jóformán megközelíthetetlen a parasztság számára, ezzel szemben viszont sokkal gazdagabbak közvetlen élettapasztalatokban, mint a proletáriátus, a környezetismeret, a föld szeretete, az ég iránti tisztelete és az állatokkal való állandó bensőséges érintkezés gazdag érzelmforrások a számára. A mai ipari munkás egy óriási mechanizmus egyik kereke. Munkája közben elvesztette alakító szerepét. Az eldologiasodásnak ez a folyamata akkor kezdődött, mikor az első szövőszékeket üzembe állították, a kapitalista termelési formák között ma is tart s az embert, aki a gépet konstruálta: a gép rabszolgájává tette. [...] Erőkifejtésének ritmusát megölte a gép és a tudatosodó ember még nem fejlődött benne annyira, hogy a gépi tempó fölé tudná magát helyezni.”⁵

Pedig Derkovits utolsó képeiben, himnikus munkaábrázolásaiban éppen az „erőkifejtés ritmusát” festette. Kassák azonban nem vette ezt észre, mert a „polgári művészet” követelményeivel birkózott. „Hogy csak négy évig jártunk iskolába s hogy húsz-, huszonöt éves korunkig gyárakban és műhelyekben dolgoztunk, alkotásaink kritikai értékelésénél a végső fokon nem jelent semmit. Sőt, jogosan kívánható meg tőlünk, hogy a polgári művészek eredményein túl és legalább is hasonló formakészséggel egy tartalmi pluszt is mutassuk föl. Szó, szín, hang, vonal és formakompozíciónkba valami olyan sajátos jellegzetességet kell belevinnünk, amilyen más embertípus vagyunk mi a polgári típussal szemben.”⁶ Itt Derkovitsot megint magához

⁵ Kassák Lajos: „Őstehetségek”. *Nyugat*, 1934. szept. 1. XXVII. évf. 16. sz. 183–187.

⁶ Kassák Lajos: Derkovits Gyula emlékére. i. m.

Munkácsi Márton: Cigaretta vég, 1931.
Pesti Napló Képes Melléklete, 1931. 03. 08. 8.
© HUNGART

1. Derkovits Gyula: Hunyorító önarckép, 1930.

Olaj, vászon, 35,5 x 31,8 cm.

MNG ltsz.: 6779.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

2. Vecsényi István: Örök imádság, 1934.

Repr. Tükör, 2, 1934, 12. 2.

© HUNGART

3. Derkovits Gyula: Apácák, 1924.
Gouache, papír, 345 x 260 mm.
Magántulajdon

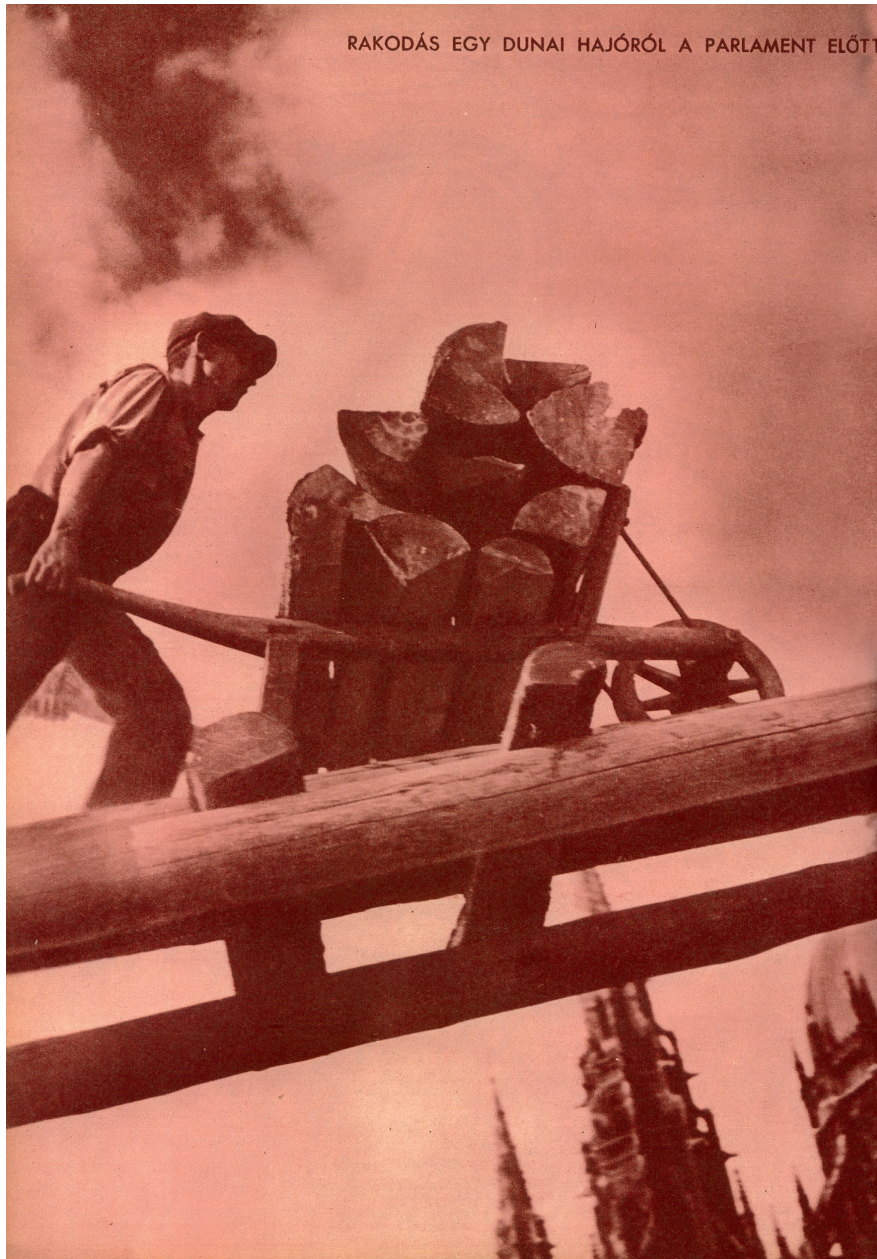
4. Derkovits Gyula: Két férfi csónakban, 1924.
Tus, fedőfehér, papír, 485 x 510 mm.
Magántulajdon

5. Munkácsi Márton: Madeirai halászfűk beugranak a tengerbe az óceánjáróról bedobott pénzdarab után.
Pesti Napló Képes Melléklete, 1933. 01. 01. 3.

© HUNGART

6. Világ Miklós: Rakodás egy dunai hajóról a Parlament előtt.
Pesti Napló Képes Melléklete, 1934. 04. 28. 3.
© HUNGART

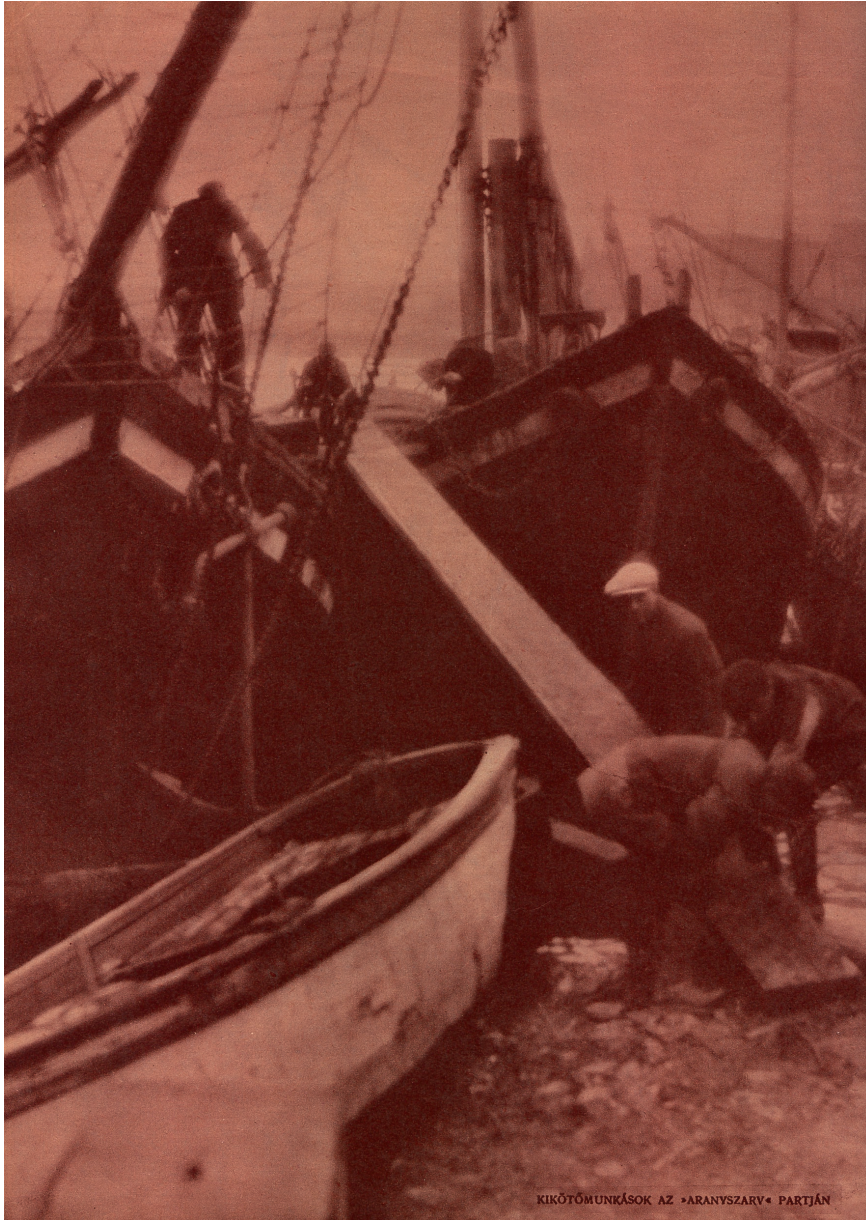

7. Derkovits Gyula: Rakodómunkások a Dunán (Kikötő, Kikötőmunkások), 1927.

Olaj, vászon, 75 x 80 cm,

MNG, ltsz.: 54.359.T.

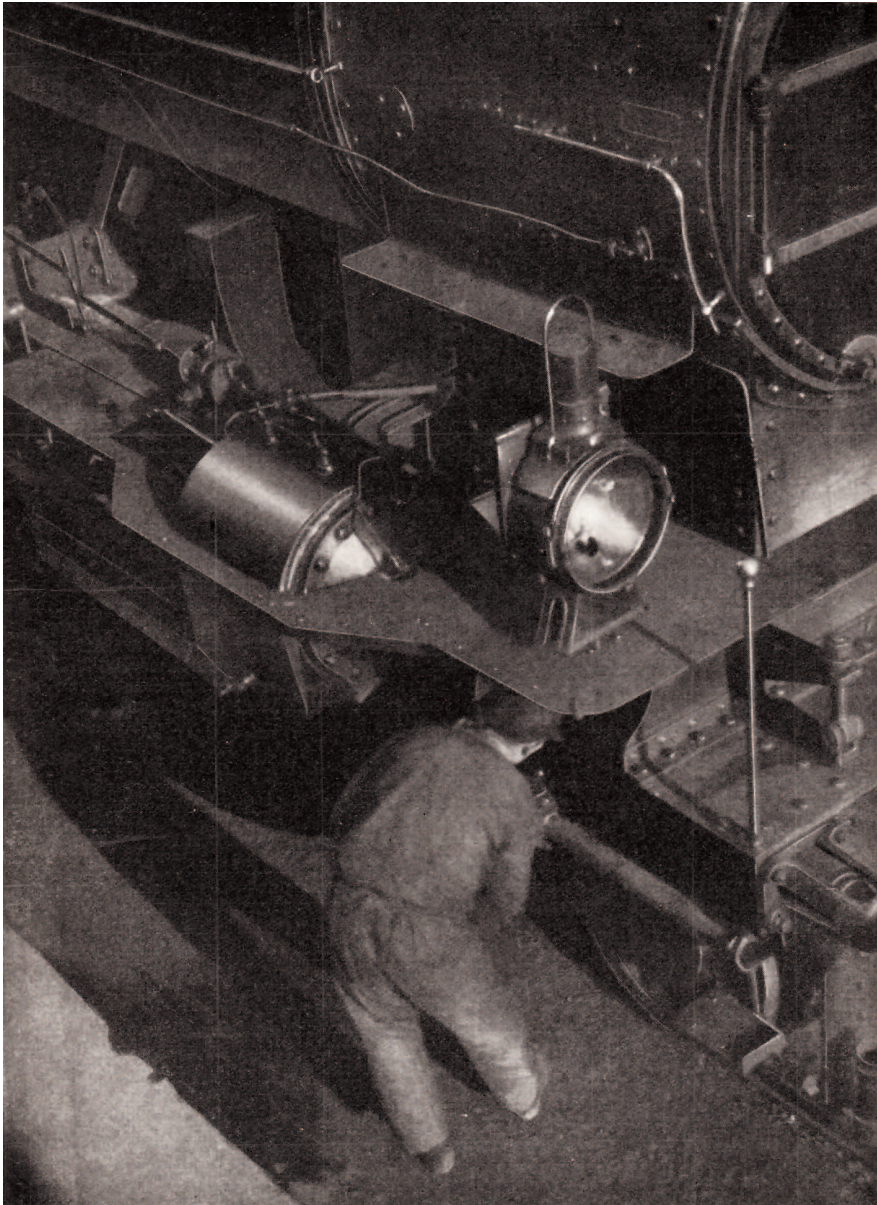
© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

8. Munkácsi Márton: Kikötőmunkások az Aranszarv partján, 1931.
Pesti Napló Képes Melléklete, 1931. 04. 12. 8.
© HUNGART

9. Derkovits Gyula: Csónakosok, 1933.
Tempera, ezüst porfesték, papír, 84 x 71,2 cm.
Magántulajdon

10. Vecsényi István: A gép és az ember, 1934.

Repr. Tükör, 2, 1934, 3. 40.

© HUNGART

11. Derkovits Gyula: Vasút mentén, 1932.
Tempera, ezüst porfesték, papír, 72,2 x 101 cm,
MNG, ltsz.: 6544.
© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

12. Kálmán Kata: Deszpot Istvánné.
Jászfákóhalma, Szolnok m.,
a Tiborc című albumból, 1931-36.
© HUNGART

13. Derkovits Gyula: Piroskendős asszony (Kofa), 1932.

Papír, tempera, 72,8 x 51 cm.

MNG ltsz.: 60. 93 T.

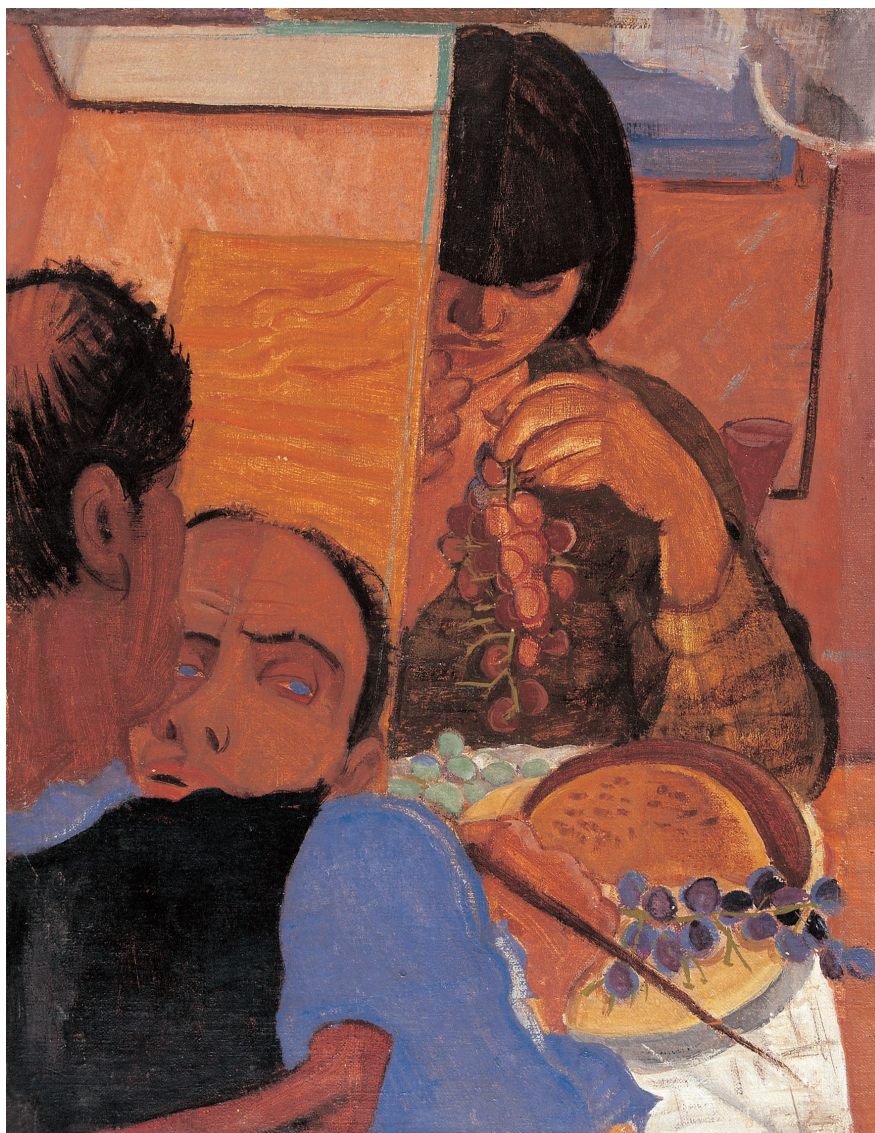
© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

14. Pintér Zsuzsi: A gyermek és a tükör, 1934.

Repr. Tükör, 2, 1934, 11. 51.

© HUNGART

15. Derkovits Gyula: Szőlőevő (Kettős arckép), 1929.

Olaj, vászon, 66,8 x 50 cm.

MNG 92.1 T.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

16. Derkovits Gyula: Halárus, 1930.
Olaj, arany és ezüst porfesték, vászon, 80 x 55,5 cm.
MNG ltsz.: 57.42.T.
© Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria

Derkovits Gyula: Vázlat a kenyéért I.-hez (Terror), 1930.
Gouache, papír, 250 x 310 mm. MNG Irtz.: 1936-3021.
© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

rántotta, magához ölelte a szidalmazásban. Ekkor az „abszolút festőiség” terén még nem tartotta olyan jónak, olyan kiérleltnek, mint Egry Józsefet, Berény Róbertet vagy Bernáth Aurélt. El kellett telnie tizenhárom szörnyű évnek, mire odaállította magában a legnagyobbak, köztük Nagy István mellé, akinek művészetével ritkán vetjük össze Derkovitsét, pedig érdemes lenne. A „parasztfestő” és a „proletárfestő”, akik, miközben egy éppen letűnő és egy éppen feltűnő világot festenek, mindketten ritmust és figurát ötvöznek, retorikai értelemben is új szintaxist keresnek egy olyan festészetnek, mely a nagy, közös európai stílustörekvések és stíluskeresések polgári nyelvét lokális, feudális akcentusokkal beszéli.

Ma már, hogy csalódtunk a „népi” demokráciában, s a „polgári” demokráciát mintha hiába tanulnánk, alig értjük ezt a szót: proletár. S duplán nem értjük a kifejezést: „proletár ikonok”. Ha mégis élénk tennék, külön ellenszenv szólna a szintagma első és második felének, nem találnánk összetartozásuk történelmi helyét, kontextusát: legalábbis így gondolhatták a 2014 márciusára tervezett nagy Derkovits-kiállítás kurátorai, Bakos Katalin és Zwickl András, amikor a tárlatnak – hosszas tanakodás után – inkább a *Derkovits. A művész és kora* címet adták. Ez a cím is jó, finom áthallással „költőnkre és korára”, de veszendőbe ment így a felismerés, hogy az

SOKORÓPÁTKAI SZABÓ ISTVÁN karikatúrafényképe
(Munkácsi felvétele)

Munkácsi Márton: Sokorópátkai Szabó István karikatúrafényképe, 1927.

Repr. Pesti Napló Képes Melléklete,

1927. 01. 09. 52.

© HUNGART

Derkovits Gyula: Az ítéletvégrehajtó, 1930.

Papír, tus, 515 x 363 mm. MNG ltsz.: F 56. 36.

© Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria

érett Derkovits valóban vallásos áhítatú képeket, modern ikonokat készített, melyek egyben antropológiai felvételek az ember akkor éppen proletárnak nevezett állapotáról. Az ezüst és arany porfestékek használatával tudatosan rá is játszott az ikon tradíciójára, fázó és éhező munkásszentjei pedig egy olyan világ mártírjaiként mutatkoznak be, melyben az igazi áhítatot látványos körmenetek és szenteskedés, a Horthy-éra képmutatása váltotta fel. Ebben a világban minden avantgárd célkitűzésnél, tartalmi és formai reformnál fontosabbnak tűnhetett Derkovits számára „igazi képeket” alkotni. Látszik ez a törekvés legkorábbi, még a mesterek nyomában járó „árkádiai” próbálkozásain éppúgy, mint a bécsi évek expresszionista művein, melyeken – mint azt legérzékenyebb értője, Lesznai rögvést meg is állapította – „Alakjait gyakran rajzolta kuporgón (ezek a legsikerültebb mozdulatai), mintha oly erősen vonzaná őket a föld, hogy nem bírnak kiegyenesedni. Tömör gúlakként guggolnak a különös apró dombok közt, melyek viszont mint vulkanikus kelevények dagasztják, emelik a földet önnön határain túl. A fák lombja kuszált és szárnyyszerű-tollas, de a korona aránylag csekély a földre szívódó, mintegy gyöker felé törekvő törzsek duzzadtságához képest. *Mintha fái égből földnek nőnének.* Majdnem minden kép felülnevezéséből komponált: önkéntelenül nagyobb juszt adván így a földnek, mint mi, körültekintgetők, felfelé kacintók rendesen juttatunk néki. De ez a földre irányultság – mely ennek a tudatos forradalmi léleknek öntudatalatti nyugalomcentruma – mégsem megbékélt, idillikus. Csak azt jelenti, hogy miután évezredek hiába próbálták a földet égre eregetni, mint a sárkányt: ideje lenne az eget lekényszeríteni a földre, mely a miénk, »kiből vétettünk s kibe visszatérünk mindannyian.«⁷ A bécsi korszakon erőteljesen látszik még az indulás, a Nyolcak, Kernstok, sőt, a háborús traumák újra-felidőzésben, pszichés feldolgozásában (a menekülés és tűzvész-képek esetében motivikusan is) Mednyánszky hatása, természetesen a nemzetközi inspirációk mellett. Később ezeket a szenvedélyességükben is a képi rend, az architektonika felé gravitáló műveket finom, mérlegelő kompozíciók váltják fel, melyeken az első időszakok riadalmában keresett egyensúly vizuális analízis tárgyává válik. Az analízis remekművei után a szintézisek következnek. Körner Éva, a művész monográfusa így korszakolta a művész pályáját: „A kezdeti autodidakta tanulóévek nyers realizmusa nem egy elemét tartalmazta már – legalábbis a rajzok egy részében – az 1919-ben kialakult Árkádia-világ idealizmusának. Az árkádikus és vallásos hasonlat négy hermetikus esztendeje a korábbi realizmus tematikus elemeit használta fel saját modelljeinek kialakításához. A legélesebb válaszvonal e korszak és a következő expresszionista korszak között húzódott, az ideális szkémák eltűntek, és helyüket egy új szkémarendszer váltotta fel, amely az eszményvilágból a valóság mélységébe szakadás megrázkódtatásából, a valóság felmérhetetlenségének élményéből csak lassan, több átmeneti fázisban alakult ki. Éles törés és hirtelen átmenetek nélkül hatoltak be ebbe a formavilágba az 1927-től 1929-ig tartó »honfoglalás« során egyrészt az újra bizalomkeltővé vált realitás elemei,

⁷ Lesznai Anna: Derkovits Gyula kiállítása. *Testvér*, 1925. márc. 15. II. évf. 3. sz. 91-92. Ld. jelen számunkban: Derkovits Gyula művészi pályafutásának sajtóvisszhangja, 1925-1929. Összeáll. Timár Árpád.

másrészt a valóság felmérését megkísérlő törvényrendszer megszilárduló formái. Ez a rendszer egyelőre a külvilágtól elválasztott, kimetszett személyes világra, az „otthon” szellemi valóságára korlátozódott. De tartalmának köre mindinkább szélesedett, s a benn állandó alakzatokká kristályosult valóságelemekből szervezett kompozíció az 1929. évi »szigorú« stílusban érte el a csúcst. Az ezután bekövetkező négy esztendő – 1930-tól Derkovits haláláig, 1934-ig – a törvény kiszélesítésének korszaka, a realitás nagyobb területének felméréséé. [...] A világot a város peremének nézőpontjáról méri, ahonnan a dolgok egy bizonyos súlybeli, jelentésbeli perspektívába rendeződnek. Ez a szemlélet és személyes szituációja, osztályával való azonosulása és végletes magánya alakítja ki művészi formájában a közvetlenség és általánosítás sajátos koordinátáját, a korszak hármastendenciáját: 1. a racionalist: a törvény, a szilárd kompozíció, a szilárd forma megszabására törekvőt, 2. az érzelmi-indulati elragadtatottat: a formát, a kompozíciót, az arányokat feszítőt-torzítót, a stabilitást megdöntőt, 3. a szabadságot tételezőt: a jövőben élőt, a monumentális formát. Ezek a tendenciák döntötték el a korszak kompozíciós módszereit, formáit, színvilágát, ecsetkezelését, a tárgy-, forma- és szín-szimbolikáját, témaválasztását, satirikus illetőleg tragikus kettősségét. Szemléletének „ugró perspektívája” lebontja azt a szigorú, zárt formarendszert, amely 1929-ben alakult ki. A részre hajló szenvedély nem tűri az általánosított formák egyensúlyos helyzetét. Helyt kell adnia a realitás megrázó hatásainak.”⁸

Az *Enigma* kétkötetes Derkovits-olvasókönyvét olyan forrásokból állítottuk össze, melyeket még nem, vagy csak alig hasznosított a Derkovits-kutatás. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézete mindig is elsődrendű feladatának tartotta a magyar művészettörténet-írás forrásanyagának közreadását. Az *Enigma* már több ízben partner tudott lenni ebben a munkában, számos hasonló karakterű forrásközlés jelent meg már a lap hasábjain, kezdve a Mednyánszky-olvasókönyvtől a Munkácsy-olvasókönyvön, a kétkötetes Lesznai-számon, a négy számra nyúló Zádor Anna interjúköteteken át egészen a Római Iskola, Aba-Novák Vilmos és Gerevich Tibor munkásságát bemutató kétkötetes forrásválogatásig. Közreadtuk Farkas István frontnaplóját, Kernstok Károly berlini feljegyzéseit, Ferenczy Béni Noéminek írt leveleit és még számtalan más dokumentumot, s most, a Magyar Nemzeti Galériával együttműködésben, Tímár Árpád több éves, mikrofilmtárban végzett kutatómunkájának köszönhetően közzétesszük Derkovits Gyula korabeli recepcióját, egészen 1937-ig, illetve bécsi szerepléseinek német nyelvű sajtóját (magyar fordításban), visszaemlékezéseit gyerekkorára, verseit, a feleségével készült interjúkból a kevésbé ismerteket, s mindazokat a sajtó- és egyéb fotókat, melyek meglepő kompozicionális vagy motivikus hasonlóságot mutatnak Derkovits festményeivel. Ezzel egy új utat is szeretnénk megnyitni a Derkovits-kutatásban, mert bár Körner Éva néhány mondatban már jelezte a populáris vizuális kultúra, a korabeli fotográfia vizsgálatának szükségességét és Molnos Péter 2008-as kiváló Derkovits-albumában lépéseket is tett ebbe az irányba, az a képanyag, amelynek alapján következtetéseket lehetne levonni, mindaddig nem került összegyűjtésre és publikálásra. A kurátorok megbízásából két

⁸ Körner 1968. i. m. 202–203.

fiatal, nemrég az ELTÉ-n végzett művészettörténész, Szeredi Merse Pál és Kusler Ágnes állt neki a nagy munkának, az ő szorgos kutatómunkájuk eredményét adjuk közre a két kötetben folytatólagosan képtáblákon (római számozással), kiegészítve 16 olyan képpárral (arab számozással), melyek elsősorban a *Pesti Napló Képes Melléklete* és a *Tükör* hasábjairól valók – ezek korabeli nyomdatechnikával készült sajtófotók reprodukciói. A látványos analógiák egyfelől önmagukért beszélnek, másfelől művészettörténeti szempontból nem is olyan egyszerű feltérképezni a hatások és kölcsönhatások rendszerét – erre tesznek kísérletet a fiatal szerzők Derkovits és a fotó viszonyát firtató tanulmányukban.

Derkovits Gyula mindent tudott kora képmutató és képmutogató természetéről. Körner Éva elámult a csak néhány elemi végzett művész képeinek intellektualitásán. Ugyanilyen meglepő emlékiratainak és verseinek kézírata, melyből nem csupán a mai átíratot közöljük, hanem egy mintát is az eredetileg igen rossz helyesírással írt szövegekből. Körner ezekkel a mondatokkal kezdte mára klasszikussá érett monográfiáját: „A fiatal Derkovits valójában autodidakta volt – s mégis az adott hagyomány legbonyolultabb formanyelvéhez folyamodott. Vidéki iparoscsalád gyermeke volt, ő maga is iparos-munkás, egyszerű származású és tanulatlan ember, mégis az összes választható festészeti irányok közül a leginkább intellektuális jellegűhöz csatlakozott. Pályája kezdetében benne volt érett választása és célja: gondolatilag motivált festészet művelése. Konok, törhetetlen és befolyásolhatatlan egyénisége azonnal ráhibázott útjára, amelyen minden ellenszegülő tendencia ellenére is végighaladt, olyan időszakban, amikor az intellektuális, a tudatos magatartásra épülő művészi pályakezdekések éppen ellenkezőleg, az impressziók irányába laposodtak.”⁹

Azóta kiderítette a kutatás, hogy Derkovits édesapja több alkalmazottat is foglalkoztatott harmadik generációs vidéki asztalosműhelyében, sőt, egy időben a Holczheim Kálmán Bútorgyár üzletvezetője is volt. Derkovits édesapja, id. Derkovits Gyula – bécsi, müncheni és párizsi – tanulóévek után 1887-ben gróf Erdődy Gyula szolgálatába állt. Az 1887-ben Szombathelyen rendezett iparképzésen egyidejűleg állított ki Derkovits Antal és fia, idősebb Derkovits Gyula, ahol munkáikat aranyéremmel tüntették ki. Derkovits Antal egy olyan asztalt állított ki, melynek lábait a gróf esztergálta, a márványlapját annak felesége festette. 1887. november 7-én id. Derkovits Gyula kérte az iparhatóság engedélyét, hogy Szombathelyen műhelyt nyithasson. 1889-ben vette feleségül a söppei Csontos Erzsébetet, a festő édesanyját, aki 1908-ban hunyt el. Felesége hozománya tette lehetővé, hogy jól felszerelt műhelyt állítson fel. Minden nagyobb megrendelés elkészítése előtt külföldre – elsősorban Bécsbe – utazott helyszíni tanulmányokra. Nagy műgonddal végzett munkája miatt nem bírta a versenyt a nagyipari termelés áraival s lassan tönkrement, annak ellenére, hogy inasok, köztük az információkkal szolgáló Kiss Pál és négy fia is műhelyében dolgozott.¹⁰ Derkovits Gyula ebben a műhelyben nőtt fel, majd a háborúban, ahova

⁹ Körner 1968. i. m. 7.

¹⁰ Kuntár Lajos: Derkovits Gyula és szülővárosa. *Vasi Szemle*, 28. 1974. 422–433. – a szerző a levéltári adatokon kívül id. Derkovits Gyula egykori inasának, Kiss Pálnak szóbeli közléseit is felhasználta.

önként vonult be, súlyos kézsérülés érte, ami gátolta eredeti szakmája folytatásában. A Tanácsköztársaság idején ismerkedett meg későbbi feleségével, Dombay Viktóriával, aki élete alkonyán egy igen érdekes interjút adott Hegyi Bélának, melyben nem csupán Derkovitsról, de magáról is beszélt. Derkovits ekkor már régen halott és az emlékéét ápoló özvegy egy szociális otthon lakója. Noha az 1976-ban készült interjú, *Vigília*-beli megjelenése után Hegyi *A dialógus sodrában* című kötetében is napvilágot látott, a szöveg nem került az érdeklődés homlokterébe. Ezért érdemes belőle kissé hosszabban idézni, mintegy bevezetve ezzel az *Enigmában* közreadandó források sorát, melyek közül kiemelésre érdemes még az a két levél, melyeket Derkovitsné írt Szabó Júlia művészettörténésznek, aki Körner Éva mellett az életmű másik jelentős kutatója. Ezek a források érdekes információkat tartalmaznak nem csupán Derkovits életére és kapcsolataira, hanem művészi inspirációira vonatkozóan is. Az interjúból például kiderül, hogy Derkovits a tanulmányai, fejlődése szempontjából sorsdöntő bécsi éve alatt bizonyíthatóan látta Eisenstein *Patyomkin páncélosát*, ami az úgynevezett „vágásos” vagy montázstechnikája szempontjából ugyanolyan lényegi momentum, mint az, hogy Bécsben szabadon hozzáférhetett Kassák kiadványaihoz, a kiállítóhelyek katalógusaihoz, vagy hogy a kávéházakban áttekinthette a nemzetközi sajtót, amiképpen itthon is minden bizonnyal megfordult a kezében minden jelentős orgánus, köztük a *Pesti Napló* Képes Melléklete. Az 1925-ben indult, a Miklós Andor-féle Est-lapokhoz tartozó *Pesti Napló* vasárnapi mellékletét olyan nívón szerkesztették, mint a kor meghatározó német lapjait, a *Berliner Illustrierte Zeitungot* vagy a *Münchener Illustrierte Pressét*. Adtak arra, hogy a legjobb fotográfusokat foglalkoztassák, akik nem félnek merész képkivágatokkal, dinamikus átlós vagy felülnézeti kompozíciókkal kísérletezni, újszerű fényképhasználat és képtördelés jellemezte a lapot. Balogh Rudolf mellett olyan fotográfusok dolgoztak a Képes Melléklet számára, mint Escher Károly, vagy a később világhírűvé lett Munkácsi Márton, de Világ Miklós, Kinszki Imre, Vadas Ernő és Haár Ferenc fotográfiáit is megtaláljuk a vörösbarna mélynyomású oldalakon.

A Dombayval készült interjúban szó esik arról az erotikus sorozatról is, melyet Reiter László, az Amicus kiadó vezetője rendelt meg a festőtől, s melynek akvarell változatait a Derkovits-gyűjtéstörténet terén úttörő munkát végző Molnos Péter adta közre először 2008-as albumában. A Reiterrel való kapcsolat annál is fontosabb, mivel Dombay a *Mi kettenben* nem mesélt Derkovits Füst Milánhoz fűződő kapcsolatáról. Reiter László (1894–1945) 1913-tól állított ki rendszeresen. 1921-ben alapította a bibliofil könyvművészet egyik legigényesebb hazai műhelyét, az Amicus Kiadót, amely hivatalosan 1930-ban szűnt meg. 1920-ban egy erotikus litográfiamappát rendelt Derkovitstól. A sorozat *Pandämonium* címmel, fiktív párizsi kiadó feltüntetésével 300 példányban jelent meg. Derkovits illusztrálta Füst Milán *Advent* című regényét, melyet aktuálpolitikai áthallásai miatt nem kis kockázattal járt megjelentetni: az Amicus azonban ezt is bevállalta. A bécsi évekre vonatkozó adalékok pedig szerencsésen egészítik ki azt a kis forrásválogatást, amit Hessky Orsolya fordításában szintén ebben az *Enigma*-számban adunk közre. Derkovits bécsi sajtóját felesége gyűjtötte össze, a füzet, melybe – sajnos sokszor oldalszám nélkül – ragasz-

Munkácsi Márton: Szegény asszonyok, 1926. Repr. Pesti Napló Képes Melléklete, 1926. 12. 25. 117. © HUNGART

totta be az újságkivágatokat, a Magyar Nemzeti Galéria Adattárában található. A kutatás még adós a bécsi sajtótermékek eredetiben történő áttekintésével, a cikkgyűjtemény sem teljes, és feldolgozatlan a festőt Bécsben vendégül látó testvérbáty, Derkovits Jenő politikai kapcsolatrendszere is. A pártkapcsolatok kérdése megfelelő források hiányában a Derkovits-kutatás legingoványosabb része, Dombay visszaemlékezései ezeken a pontokon forráskritikát igényelnek – a Magyar Nemzeti Galéria kiállítását majdan kísérő tudományos katalógus tanulmányírói talán ezekre a kérdésekre is találnak válaszokat. És akkor következzen az interjú Derkovits Gyulánéval!¹¹ „Édesanyám Dombay Anna, apám Kovács József. Egyszer az iskolában megkérdezte tőlem a tanítónő (emlékszem, mindig magas nyakú pulóverben járt), hogy miért hívnak engem Dombay Vikinek, mikor az édesapám Kovács József? Persze, a többiek nevettek. Fel kellett írnom a táblára háromszor: törvénytelen gyerek vagyok! A bátyámat is sokat csúfolták emiatt a katonaságnál. Apánk viszont azt mondogatta nekünk: Kovácsból sok van, Dombayból pedig nincs. Jóval később azt is hallottam valakitől, hogy a Dombay családnak kutyabőre is volt, bár én ezt nem láttam soha.

Apám kocskísérő volt, speditőr. A speditőr-kocsik nagyok, kis kerekkel és széles farú lovakkal. Apám gyalog ment a kocsi mögött, és útközben be-betért a kocsmába, ahol mindig csak vonalat húztak a neve mellé. Anyám mosott a kocs-

¹¹ Derkovits Gyuláné. In: Hegyi Béla: *A dialógus sodrában*. Budapest, 1978. 443–457. (részlet)

„Szigorú pillantás”. Derkovits Gyula a 20-as évek végén.
MNG Adattár, ltsz.: 17243-1966

márosoknak is, le-letörölt a vonalakból. Apámat borissza és nagytermészetű embernek ismertem. Ha italos volt, tört-zúzott, bár hozzánk és anyánkhoz nem nyúlt, de még a szekrényt is a padlóra fordította hatalmas erejével. Fogadásból is evett-ivott, néha két napig is a kocsmákat bújta. Szerette a kalandokat. Sokszor elküldött bennünket Pestről, hogy főleg szakácsnéknak udvaroljon. Ha nem voltam otthon, legényéletet élt. Amikor modell lettem Kernstoknál, nem hitte el, hogy tisztességesen keresem meg a pénzemet. Sűrűn veszekedtünk emiatt. Ez is egyik oka volt annak, hogy elmenjek hazulról és a Gyulához költözzem. Nálunk a családban kedélyes kegyetlenség uralkodott. Hathónapos koromban apám úgy bevágott az ágyba, hogy a deszkája leszakadt alattam. Azt hitték, meghaltam. Anyám talán örült is, hogy a hetedik gyerekére már nem lesz gondja. Másnap bejelentette a halálomat, de az orvos megvizsgált és azt mondta, még szívhangok vannak, még élek. Injekciót adott, és szólt anyámnak, hogy szoptasson meg. Amikor apám megtudta, büszkén mondogatta, látszik, hogy az ő gyereke vagyok. Büszke volt arra, hogy mindezt kibírtam. Én voltam a hetedik gyerek, és én élek már egyedül közülünk.

Anyám szülei az 1852-54-es fekete himlő járványban haltak meg. Anyám is megbetegedett akkor, talán tőle örököltem himlőhelyes arcomat. Őt, a legkisebbet gyám nagybátyja forgatta ki jussából. Testvéreit tanították, őt meg éppen csak megtúrték. Anyámtól hallottam, hogy talán azt szerették volna, ha meghal. Egyik nővére, Dombay Rozália apáca lett, két unokaöccse pedig pap, egyikőjük, a szerzetes Dombay Kajetán a falunkba is eljött prédikálni. Erzsébet királynő kedves papjának tartották. Szép hangú ember volt. A Dombayak egyébként is jó hangúak. Szüleim végül is azért nem házasodtak össze, mert apám nem volt katolikus. Nem tudtak megegyezni, melyik templomba menjenek. S közben sorban születtek a gyerekek.

Fiús gyerek voltam, jobban szerettem a fiúkkal játszani, mint a lányokkal. Durva, vad játékokat és stikliket szerettünk csinálni. A többiek mindig elfutottak, engem meg elkaptak. Hiába szaladtam, szaladtam végig az utcán, csattogtam a rossz lábammal. Később aztán nekem is adtak a lopásból. Nehezen tanultam meg járni; kisgyerekek koromban béna volt a lábam. Szeretem ma is a macskákat, mert - ha ki is nevetnek érte - én a macskáktól tanultam meg két lábra állni. Úgy, hogy utánoztam őket. Figyeltem, hogyan kapaszkodnak fel a falra, hogy elérjenek egy bogarat. Már gyerekkoromban - ahogy mondani szokták - »részt vettem a mozgalomban«.

A Szondi utcában, ahol laktunk, a kvártélyosok bíztak meg először »mozgalmi feladattal«. Megbíztak bennem, mert fiúnak vettek, aki nem pletykás. Minden héten egy kiló nápolyit kaptam jutalmul. Tüntetések előtt figyelnem kellett, hol csoportosulnak a rendőrök. A Ligetig kellett végigmennem. Egy nagy táska volt nálam, amibe a házak mentén az útról odahajított köveket szedtem. Ha megkérdezték a katonák: mit csinálsz? - azt kellett válaszolnom: - Anyám káposztát savanyít, ahhoz kell nehezéknem. A köveket persze azért szedtem, hogy a tüntetőknek legyen mivel védekezniük a rendőrök ellen. Hét-nyolc éves voltam akkor. Szabadon választhattam, hogy csokoládés vagy citromos nápolyit kérek. Persze, a csokoládést választottam. A tüntetés nem olyan békés vonulás volt, mint manapság. Gyakran követelt emberáldozatot, mert a kivezényelt rendőrök ütötték-vágták a tüntetőket. Egyszer a pincéből

lestük meg, hogyan vágják el bicskával az egyik rendőrló lábán az inakat. Az állat összeroskadt. Hatalmas fenekével a pinceablaknak esett, az betört és az ablak is elgörbült. A tüntetés nekünk, gyerekeknek jó »zrí« volt. A nagy zűrzavarban csenni tudtunk a szatócsboltok kirakatából.

Mint nagyobbacska lány tésztaüzemben dolgoztam az első világháború idején. Egy napon katonák jöttek, megtudtuk tőlük, hogy hamarosan megszállják az üzemet, nekünk pedig az Úteg utcai tüzérlaktanyába kell majd átköltöznünk. Otthon – mivel rossz híre volt a laktanyának – azt tanácsolták, ne menjek oda, mert a katonák »behúzzák a lányokat«. Egy hét múlva jött három tiszt. Egy öreg csíkos nadrágos, széles stráffal a nadrágján és két fiatalabb tisztecske. Az egyik Reiter László,¹² aki később munkát adott Derkónak, a másik – mint később megtudtam – Kernstok Károly fia.¹³ Közölték a munkásokkal, hogy átveszik a tarhonyaüzemet, és ezentúl a laktanyában fogunk dolgozni. – Na, kislány jön velünk a laktanyába? vannak ott csinos katonák – mondta az öreg tiszt és vállamra tette a kezét. – Jön-e nekünk segíteni? Leráztam kezét a vállamról: Miért a laktanyában vannak? Miért nincsenek a fronton? Az öreg rám förmedt: Mi az, maga bolsevik? – Nem, nem vagyok én bolsevik. Én Dombay Viki vagyok. A két fiatal tiszt röhögött. – Hát akkor szocialista. Szocialista, bolsevik, mit tudtam én kamaszfejjel, hogy mit jelent. – Jól van, kislány – mondta végül –, maga csak álljon félre, máshová kerül. Még a munkakönyvem sem kaptam vissza. Állás nélkül maradtam.

Anyám akkoriban a városligeti Beketow cirkusznak mosott, Jancsi bohócnak is, aki családos volt. Én vittem el a tiszta ruhát, és hoztam vissza a mosnivalót. Bizalmas barátságba kerültem egy műlovarnóval. Egy alkalommal megkérdezi tőlem: – Kislány, szerelmes vagy? Nem válaszoltam, elpityeredtem. – Elhagyott a palid? Micsoda? A fiúd? Nem hagyott el engem senki, sírtam el magam, elvették a munkakönyvem és most sehol se kapok munkát. Vigasztalt és azt ajánlotta, menjek el festőkhöz mintának. Szép kosztümökben, maskarákban festenek meg. Megtetszett nekem az ötlet. Hírdettek is a Főiskolán. Elmentünk anyámmal együtt. A portás fogadott, korán volt még. Kérdezte, mit akarok. Mintának jelentkezem. Üljön le, mert az urak csak fél 9-re jönnek. Urak, milyen urak? – gondoltam magamban. Többen érkeztek egyszerre: Szőnyi Pista, Réti és Aba Novák Vili katonaruhában, sarkantyút pengetve. Aba Novák nagyon kekk ember volt, soha nem szerettem. Azt mondták, menjek a paraván mögé és vetkőzzek le. Nem vetkőzöm én le! Mi az, maga beteg? Nem vagyok beteg! Akkor meg miért nem vetkőzik le? Nekem azt mondta a műlovarnó, hogy itt kosztümökben, jelmezekben kell állnom. Nekünk nem arra van szükségünk, majd ha öregasszony lesz, állhat modellt ruhában. Szőnyi azt tanácsolta

¹² Reiter László (1894–1945) grafikus, könyvillusztrátor, művészeti író. Reitert származása miatt kényszer munkára hurcolták és Sopronbánfalván érte a halál. Vö.: Elek Artúr: *Reiter László könyvművészete*. Budapest, 1943.; Farkas Judit: Két bibliofil vállalkozó: Reiter László és Kellner István. *Ars Hungarica*, 37, 2011, 4. 32–54.

¹³ ifj. Kernstok Károly (1898–1953), festő. Művészeti tanulmányait édesapjánál kezdte, majd Párizsban folytatta. 1926-ban a párizsi Galerie Devambez-ben, 1928-ban az Ernst-Múzeumban volt kiállítása.

a többieknek, hogy vegyenek föl fejmodellnek. Nem kellettem. Kislány, adok magának egy címet – sajnált meg Szőnyi –, menjen el a Haris közbe, az intimebb hely. A növendékeknek pedig odaszólt: – A kisasszony nem tudta, mit kell csinálnia, és ki vetkőzne le akárhol meztelenre. Elmentem a Haris közbe, Kernstok szabadiskolájába, a Belvederébe. A növendékek nagyon örültek, hogy ilyen szép kislányt fognak festeni. Én azonban makacskodtam. Látták rajtam, milyen zavarban vagyok, a lányok biztattak, hogy nem lehet semmi bajom, vigyáznak ők rám. Először a hátamon eresztettem le az ingemet. Szép hátad van, azt fogjuk most rajzolni. Később megérkezett Kernstok. Kérdezi tőlem: – Miért nem vetkőzik le? Odajött hozzám, megfogta az ingemet és le akarta rántani. Felemeltem a kezemet, pofon akartam vágni. No, no! – mondta – Vigyázzon! És kisvártatva hozzátette: Itt aktmodellre van szükség. Liebermann Lucy¹⁴ és Csinszka beszéltek rá, és én húzódozva, nagy nehezen levetkőztem. Naponta tíz órát álltam mozdulatlanul. Úgy áll ez a Viki, mondogatták a növendékek, mint a szobor. Nehéz volt, de sosem látták rajtam, hogy mozdulok, hogy elfáradok. Ebből éltünk később ketten Gyulával. Nem igen feküdtem, szinte mindig álló modell voltam. Itt találkoztam először művészekkel. Megszerettem őket, jó volt köztük élni. Emlékszem Csinszkára. Gyula temetésére ő adott gyászruhát, fátyolt (ma is megvannak még). Itt találkoztam Fischer Annie-val. Emlékszem egy Dobrovits¹⁵ nevűre, Molnár Margitra,¹⁶ Móricz Idára,¹⁷ Novotny E. Róbertra. So kan, tehetségesek, kezdték el a munkát, és ma már nem tudni róluk, eltűntek.

És itt találkoztam először Derkóval. Derkónak, mert így hívták, már jó neve volt a növendékek között. Furcsa figurának tűnt. Tudták róla, hogy súlyos tüdőbeteg. Egy kis edényt is hordott magánál, és lehetett látni, hogy köhögés után elveszi a zsebéből. El is húzódtak tőle emiatt. Csendes, hallgatag fiú volt. Meglepett, hogy a hideg télben csak egy überciherben járt, átmeneti kabátban. Megkérdeztem tőle, miért ilyen vértelen a keze? A hidegtől? – A háborúban megsebesült a bal karom könyökben – mondta. Csak a palettát tudta fogni vele. Tájszólásban beszélt, hogy *fenek menek, lenek menek, lu*. Nem így kell beszélni, figyelmeztettem. Felmegyek, lemegyek, ló. Nevetett, és továbbra is úgy mondta. Kérdeztem, honnan került ide? Felcsattant: – Mi az? Kikérdezel? Nem volt barátságos természetű, az embereket távol tartotta magától. – Miből él? – kérdeztem másszor. – Rökkantságit kapok, de

¹⁴ Liebermann Lucy (1899–1967), klinikai pszichológus. 1926-ban végzett a budapesti Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán s itt dolgozott Szondi Lipót Gyógy- és Kórtani Laboratóriumában és a Beszédhibásak Állami Intézetében 1937-ig, amikor is megszervezte az I. sz. Gyermekklinika nevelési tanácsadó rendelkezését. Pátzay Pál szobrász felesége volt.

¹⁵ Dobrovits Péter (1890–1942) [Petar Dobrović] festő.

¹⁶ Feltehetően Vészi Margitról (1885–1961), Molnár Ferenc feleségéről (1906–1910) van szó.

¹⁷ Móricz Ida (1894–1987), keramikus, szobrász. Móricz Zsigmond író húga. 1914-ben végzett az Iparművészeti Iskolában, majd a Magyar Képzőművészeti Főiskolán esti alakrajztanulmányokat folytatott. 1919-ben Beck Ö. Fülöp mellett tanult. 1920-ban férjével Varga (Weisz) Hugó János költő-filozófussal Bécsben telepedtek le. 1940-től kispasztikát és kerámia dísz- és használati tárgyakat tervezett és kivitelezett.

A VILÁG LEGNAGYOBB FILMJÉNEK, A „METROPOLIS”-NAK ÉRDEKES,
MŰVÉSZI PLAKÁTJA

„A világ legnagyobb filmjének, a Metropolis-nak érdekes, művészi plakátja”.
Repr. Pesti Napló Képes Melléklete, 1927. 02. 20. 63.

abból alig-alig lehet megélni. Később egyre többet beszélgettünk. Sokszor egészen hazáig elkísért. Anyám mondta, vigyázz erre az emberre, betegnek látszik. Nehogy összeszedj tőle valamit!

Modellt álltam a Körmeny-Frim testvéreknek is, akiknek fakitermelésük volt Sopronban. Egyébként szombathelyi születésűek. Kérdezték tőlem, mi van Derkovitscsal? Mondtam, rosszul megy a sora, 19 után megvonták a rokkantságját. Ők elintézték a hadügyminisztériumban, hogy újra megkapja, meg is emelték az összeget és még visszamenőleg is fizettek neki. Persze Gyula nem ruhát vett rajta, hanem stafelájt és finom, drága festőanyagokat. Ha tehette, mindenből sokat összevásárolt, hogy hosszabb ideig dolgozni tudjon. Dolgozott is mindig, még éjjel is felébredt az alvásból és skicceket készített magának.

Egy alkalommal, mivel Derkó már régen nem jött le a Belvederébe, Kernstok elküldött hozzám, nézzem meg, mi van a megrendelt munkával. Reiter László ugyanis több rajzot kért tőle. A Népszínház utca 18-ban lakott a harmadik emeleten, albérletben. Egy néni nyitott ajtót és betessékelt a szobába. Ne ácsorogjon a folyosón, mert a Gyula még a fürdőszobában van. Derkó szobája halfarokszerűen elvékonyodó helyiség volt: egy ágy, egy asztal, két szék s talán egy szekrény az egész bútorzat. Az ágyon kiterítve rajzok, odalépek, látom, mind erotikus rajz. Meglepetten akarok kimenni, kezem már a kilincsen, de az övé is – belép. – Milyen rajzok ezek? Ez az a nagy megrendelés? – támadok neki. – Mondd, Derkó, te ezeket csináltad Reiternek? Sokáig nem szólt semmit. – Ezeket a klozet izéket. Amit most csinállok, az nem művészet, reterát. Ne beszéljünk erről – és az egészet letakarta pokróccal! Mondtam Gyulának, hogy segíték rajta. Nem tetszett neki, hogy én akarok segíteni. Úgy tudtam segíteni, hogy odaköltöztem hozzá. Nem voltunk mi olyan egymást faló szerelmesek. Megszeretett, talán szerelmes is lett, ha ugyan tudott ő egyáltalán szerelmes lenni. Én nagyon szerettem, jó volt vele élni. Átvettem tőle, ami jó benne, és ő is tanult tőlem, amit lehetett. Nem volt goromba. Nagy-képűnek hitték, pedig inkább a gátlásosságával küszködött. Védekező-támadó volt egyszerre. Emlékszem, milyen romantikusan, bohémként viselkedett kezdetben: nagy művészkalapot hordott, fekete selyem, széles masnis csokornyakkendő, kezében egy hosszú bambuszbotot. Ez nem tetszett nekem. Mondtam is: a balerina sem jár balerina ruhában az utcán. Te minek jársz úgy, hogy lássák, mit csinálsz? Később aztán elhagyta ezt. Attól még nem lesz művész a művész, ha csokornyakkendőt köt magának.

Egyszer a Váci utcában sétáltunk Derkóval. Meg-megálltunk a fényesen kivilágított kirakatok előtt. Gyula szerette nézni a szép anyagokat, selymeket. Az egyik kirakatot telerakták jó ételekkel. Mondtam neki, ha betörnénk az üveget – mert csak álltunk és néztünk –, ha betörnénk az üveget, elérhetnénk, és végre jóllakhatnánk finomságokkal. De addigra el is vinnének a rendőrök, felelte ő, és nem lehetne a tiéd egy falat se. Figyeld inkább az arcod a kirakat üvegében! Ne csak a tükörrel állj szembe otthon, hogy fessd magad. Fessd azt is, amit magad körül látsz és nem érhetsz el. Nem szerettem, ha kitalált dolgokat festett. Festett például kanári árust a tengerparton. Hát honnan tudod, milyen a tenger? Nem láttad még soha a tengert.

Szívesen olvastam, sokszor hangosan is Gyulának. Amikor egy nagy könyvből Dózsáról olvastam fel, mindketten feküdtünk már, Gyula néha félbeszakított és skicceket csinált. A párttól és személyesen Lukács Györgytől kapta a megbízást, hogy a Dózsa-sorozatot megmetssze. Megkapta a szükséges irodalmat, és a könyvtárból beszerezte. Elutaztunk Ceglédre is. Megadott méretben rendelték meg a fametszetteket, de Gyula azt mondta, ő nem vacakol ilyen kis mérettel, ha akarják, akkor lekicsinyítik. Bécsben terjesztették volna könyvesboltokban, pult alól. Mikor elkészült a vázlatokkal, megvásárolta a metszőkéseket és a körtefát. Otthon két hokedlit egymáshoz tett, szorítóval ráfogta a fát és úgy metszette meg. Azelőtt soha nem csinált fametszetet. Mérgező volt, amikor elkészült, mert gyakorlatlansága miatt az egyik lapra fordítva véste a betűket, a Rákos szót.

Egy ideig Bécsben is laktunk Gyulával. Ahol laktunk, illegális találkozóhely volt. Gyula Bécsben néhány orosz filmet is látott, a *Patyomkin páncélost* gyakran említette. A magyar filmeket nem szerette. Chaplint nagyon kedvelte. Amikor egy alkalommal visszaérkezett Pestre, megkérték, engedje meg, hadd aludhasson valaki a lakásban. Egy nagydarab ember szállt meg nálunk. Később kiderült, hogy ez a jó hangú, barátságos ember Dimitrov volt. Politikai könyvekhez csak akkor jutottam hozzá, mikor Gyulával összekerültem. Mondhatom, nem is férj-feleség voltunk, hanem inkább barátok, testvérek, pajtások. Egyszer meg is kérdezték Gyulát, ki az a kislány, akivel kézen fogva sétál? Hát én voltam persze, csak mivel kicsi voltam, nem karonfogva mentünk.

Gyula szerette a csendes, zenés borozgatást. Olyan búsmagyar volt, szívesen énekelt bor mellett. Esténként elüldögéltek a savanyú Egry Józseffel, iszogatva. Legjobb barátja talán Borosnyói Jenő hegedűs volt. Borosnyói tudott szép erdélyi nótákat, Gyula boldogan hallgatta. Úgy hívta Jenőt: egykomám. Olyan barátai, akiket meghívott volna magához, nem voltak. Becsülte Nagy Baloghot, de azt mondta róla: – Nem szeretem, ha valaki a sebeit mutogatja és túlságosan magába zárkózik.

Nem akartunk gyereket Gyula tüdőbaja miatt. Szüleim még érintkezni sem akartak velem, nem tudták megérteni, hogyan tudok velem élni. Fest ő nekem annyi gyereket, amennyit csak akarok – mondta nekem.

Egyszer, még ismeretségünk elején látom, hogy csatos, fedeles imakönyv van a kezében. Hát te ezt olvasod, ezt hiszed? Sem ő, sem én nem hittük az Istent. Az imakönyv az édesanyjái volt. nagyon tetszett nekem, hogy úgy őrzi az édesanyja emlékét. Gyula bibliás ember volt. Gyerekkorában vallásos. De mi már nem voltunk vallásosak. A Bibliára azt mondta, mindegy, miért írták, fontos olvasnivaló, mert értékes irodalom. Szerette a templomban az orgonát hallgatni, és figyelte az embereket, hogyan zsongítja el őket a templom hangulata. Ott a gondolkodó emberek is hatás alá kerülnek.

Halála után meg akartam hálálni Hoselitz gyáros¹⁸ jóindulatát a bécsi támogatásért. Levettem a rámáról a *Fázó asszonyt*, gondoltam, igazán méltó ajándék, ezt

¹⁸ Hoselitz Ernő Bécsben élő textilgyáros, aki Fónagy Béla műgyűjtő javaslatára támogatta a Bécsben élő Derkovitsot. Derkovits 1925-ben adóügyi rendezése miatt kéri Fónagy Bélát, hogy beszéljen érdeké-

festette élete utolsó napján. Összegöngyölve vittem, mert a hatóság nem engedélyezte volna a kivitelét. Bécsben felkerestem Hoselitz-et, nem volt otthon. A felesége fogadott, átadtam a képet, fogta és bedobta a szekrénybe a rongyok közé. Na, gondoltam, lehet, hogy át se adja a férjének. Hoselitz-től később sem kaptam semmi értesítést.

Ha visszagondolok, kiket szerettem azok közül, akikhez Gyulának is köze volt, azt hiszem, Szőnyit. Ő igazán művész volt, és emberséges. Én nem szerettem a szögletes, kubisztikus képeket, de azokat sem, akik ilyeneket csináltak. A kép ne pontosan olyan legyen, mint a valóság, de valóság legyen. Hogy Gyula szeretetre vágyó volt-e? Nem mondhatom. Egy dolgot szeretett kétségtelenül: a festést.

Képeinek egy része eltűnt. Rajzai szintén. Néhányat tőlem vittek el, de nem kaptam vissza őket. Ha Gyula élne, minden könnyebb volna. Öregasszony lettem, egyedül vagyok.

Neki sohasem volt pénze noteszra, ezért egy falinaptárból csinált magának. Abba jegyezte bele, mennyi pénz jött be a képeiért, ki tartozik. Még a halála napján is van egy bejegyzés hat pengőről.

Azóta is tartoznak neki.

---

ben „Hoselitz bíró úrral”. Idézi: Körner 1968. i. m. 300.: 100. jegyzet. Az említett bíró, Hoselitz Ernő testvére Hoselitz Gyula (1875–1925) törvényszéki tanácselnök, neves műgyűjtő (állítólag elsősorban erotikus műveket gyűjtött), a Magyar Bibliophil Társaság egyik alapítója (többek között Fónagy Bélával és Reiter Lászlóval). Ahogy halálakor írta róla Bálint Jenő: „Nem állt művészi irányok fanatikus hívői közé, ám a fiatalok törtéteit még tévedéseivel is szerette. Szerette bennük, hogy akarnak, hogy mernek. Szerette a lázadást a művészetben.” Bálint Jenő: Hoselitz Gyula dr. *Nyugat*, 1925. október 16. XVIII. évf. 19. sz. 183.